

УДК: 327

Примљено:
17. 03. 2007.

Прихваћено:
03. 04. 2007.

Оригинални научни рад

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

Година II, vol. 2

Број 1/2007.

стр. 39-60

Михајло Поповић*

ДРУШТВЕНИ ДЕТЕРМИНИЗАМ, ТОТАЛИТАРНИ СИСТЕМИ И ПРОЦЕСИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Резиме

Поред објективне стране, друштвени детерминизам има и субјективну страну у коју је укључено релативно слободно деловање друштвених актера, тзв. историјских личности и других утицајних група и појединаца. Успешност друштвених покрета и других људских акција зависи и од тачности идеја и схватања од којих покрети полазе и теже да их остваре. Два облика тоталитаризма, фашизам и социјализам, као друштвени покрети полазили су од мањевише погрешних доктрина. Зато су ови друштвени покрети били неуспешни и из њих настали друштвени системи били су нестабилни и историјски краткотрајни. Фашизам и социјализам, као партијске диктатуре, морале су се одржавати првенствено политичком и војном силом. Поред карактера опитних циљева фашизам и социјализам се битно разликују и по томе да ли доминира спољна агресивност према другим народима (фашизам), или преовлађује унутрашња агресивност према унутрашњем, класном непријатељу (социјализам).

Социолози полазе од теорије вероватноће и могућности различитих друштвених сценарија у предвиђању будућих модела светске расподеле моћи (превласт једне суперси-

* Михаило Поповић је професор Филозофског факултета Универзитета у Београду.

ле, “хегемонија без хегемона”, вероватноћа избијања нових светских ратова). Најкрупније грешке садашње америчке владе које се у раду посебно анализирају, објашњавају се делимично и као последица опадања америчке привреде и њеног укупног утицаја на светска збивања. Све веће и чешће погрешке америчке спољне политике су последица не само нестанка друге велике силе, Совјетског Савеза, него и пораста политичке нервозе америчке елите због слабљења њеног укупног утицаја на светска кретања.

Кључне речи: глобализација, глобализам, интернационализам, социјализам, тоталитаризам, фашизам, империјализам

Национално, интернационално и глобално

Не смањује се број аутора и студија, који се баве проблемима глобализације у светским размерама, али изгледа такође да се не смањује ни степен несагласности између научника који су писали о овим питањима.¹ Ова чињеница само по себи не би требало да забрињава. Научници, нарочито у друштвеним наукама, често се не слажу у објашњењу неке друштвене појаве, било да користе различите научне приступе, или се концентришу само на одређене стране појаве, чији значај и улогу том приликом наглашавају. Када је реч о процесима глобализације у свету, могућност неслагања значајно расте, јер се ради о веома широком подручју друштвених појава и процеса, о “мору без обала”. Постоји, међутим, још један разлог који, могло би се рећи непотребно, још више повећава степен међусобног неслагања. Имам у виду однос према појму глобално, који у преводу на наш језик значи целовит, укупан. Он се не само неједнако дефинише него се и меша са другим појмовима, посебно са термином интернационално. Покажимо то на неким примерима.

Веселин Вукотић, економиста, одређује светски ниво глобализације као “растућу економску међузависност између

1 Економиста Љубомир Маџар у приказу зборника прилога чији су сарадници учествовали на међународној конференцији »Економија – за коју врсту будућности« (Рим, 1995) констатовао је да су гледишта већине учесника била међусобно не само различита него често и противречна. О томе: Маџар Љубомир, “The Challenge of Globalization in the Time of Change”, у зборнику *Глобализација и транзиција*, Институт друштвених наука, Центар за економска истраживања, Београд, 2001, стр. 29.

земаља”.² Ако један и други појам означавају степен међузависности између земаља, у чему је разлика између глобалног и интернационалног?

Није онда без разлога реаговање Мартина Шоа (Martin Shaw), који је изнео своје “дубоко незадовољство због начина на који су друштвени научници досада схватали значење ‘глобалне промене’”.³ Али и он више наслућује него што довољно јасно увиђа да су глобално и интернационално два различита појма, иако су међусобно тесно повезана. Шо са правом сматра да се глобално разликује од националног и интернационалног. Остаје, међутим, недовољно јасно како би се до синтетичког појма глобалног дошло путем “три правца истраживања”: испитивањем појава у оквиру постмодерне чији аутори поричу извесност у модерном свету; истраживањем међународног поретка после хладног рата, и; проучавањем самог појма глобализације.⁴

Мартин Шо предлаже термин “глобална револуција” као прецизнији од глобалности уопште, јер термин “глобална револуција” треба да сугерише да су политичко-војне транзиције у садашњем свету имале посебан значај за развитак културних, економских и техничких процеса и трансформација.⁵

Ако је тачна претпоставка, да појам глобално треба разликовати од интернационалног и националног, неопходно је показати и затим анализирати разлике између ова три појма. При том се најчешће указује на разлику између националног и интернационалног, инсистирањем на чињеници да се смањује и ограничава државни суверенитет. Истина, ограничавање суверенитета и моћи националних држава није подједнако за све њих. Мале, па и средње државе, трпе ово ограничавање знатно више него велике и моћне државе.

Када је реч о односу интернационалног и глобалног, није довољно рећи да расте међузависност између земаља. Основно питање је када пораст интернационалне међузависности прелази у нов квалитет, у глобалну међузависност?

2 Вукотић Веселин, *Глобализација и транзиција*, стр. 12.

3 Shaw Martin, *Theory of global State*, London, 2000, p. XI.

4 Shaw Martin, op. cit. pp. 3-8.

5 Shaw Martin, op. cit. p. 8.

Поменути Мартин Шо је на ово питање одговорио тако што се услед корених светских промена ствара глобална држава, чија структура глобалне моћи укључује нове облике власти и насиља. Глобална структура нове државе истовремено проширује један проблематичан облик поретка, који подстиче рат између глобалне државе и других држава које нису глобалне. Упркос многоструким добицима за глобалну демократију постоји реална опасност од анархије у савременом свету.⁶

Није довољно јасно из реченог шта Мартин Шо мисли под новом глобалном државом, да ли подразумева САД као једину суперсилу или неку другу супердржаву која засада још не постоји. Има више основа за претпоставку да је у питању САД. Утолико пре што он у уводу говори о “глобалној западној држави”. Њу супротставља “идеологији Трећег света”, која полази од тога да је “амерички империјализам” камен темељац светске политике. Мартин Шо иде толико далеко у својој идеолошкој пристрасности да као пример демократског деловања Запада наводи интервенцију НАТО пакта, односно бомбардовање Србије, чија је “влада учинила геноцид над косовским Албанцима”.⁷

Френсис Фукујама је у том погледу прецизнији и јаснији са својим схватањем “универзалне и хомогене државе” која треба да настане из садашње америчке државе у развијеном свету слободног тржишта и либералне демократије, што би требало да значи “крај империјализма”.⁸

Има више основа да се тврди да је нова глобална држава, односно њен значајан зачетак садашња “светска влада у сенци”.⁹ Светска влада у сенци је пре та нова глобална власт у оној мери у којој је успела да се наметне свим постојећим националним владама, укључујући и америчку администрацију. Без обзира на то ко су чланови светске владе, из којих земаља потичу, битно је да је она постала “светска влада”, која има у свету највећу концентрацију политичке и војне моћу у својим рукама.

6 Shaw Martin, op. cit. p.194.

7 Shaw Martin, op. cit. p. 144.

8 Фукујама Франсис, *Крај историје и последњи човек*, Београд, 1997, стр. 260-261.

9 Аврамов Смиља, *Трилатерална комисија. Светска влада или Светска тиранија*, Ветерник, 1998.

Ако ово одређивање карактера “светске владе у сенци” може да изгледа спорно, чини ми се да је разликовање међу-државног и светских (глобалних) ратова мање проблематично. Рат између две државе, каквих је било знатно више, није исти војни сукоб као што су били два светска рата у првој половини прошлог века. Није разлика само у броју држава које су у војном сукобу. У питању је квалитативна специфичност светских сукоба, које називамо светским ратовима. Ове две врсте ратова се разликују у узроцима и последицама. У случају два светска рата узроци су у систему капитализма ка светског система, у оним његовим чиниоцима који су довели до сукоба између две групе земаља. Код мањих ратова између две државе узроци су обично мањег значаја и обима, као што су спорови око граница или нека друга међусобна нерешена питања.

Светски ратови као глобални сукоби изазивају, такође, глобалне последице у светским размерама. Последице два светска рата осетиле су скоро све земље света, неке више и непосредно, а друге мање и посредно.

Тешкоће у разликовању појмова интернационално и глобално проистичу добрим делом и због тога што су интернационални односи између земаља мање-више формиран, док је глобална реалност тек у процесу формирања. Фолкер Борншир (Folker Bronschier) и Кристофер Чејз-Дан (Christofer Chase-Dun) пишу о глобализацији као процесу, који се јавља у четири вида: као заједничка еколошка ограничења (constraints); ширење западних вредности и институција; као глобализација комуникација у светским размерама, и; као економска глоблизација.¹⁰

Појам глобално или глобални процес не садржи само претежно динамични аспект. Он се диференцира и тако што се односи на различита географска, економска и политичка подручја. Некада су то била три подручја: западни капиталистички свет, социјалистички блок држава и Трећи свет или земље у развоју. Бјорн Хетне посматра ово тројство са становишта кризе: Север - проблем државе благостања; Исток - судбина социјалистичког пројекта, и; Југ - економија пре-

10 Volker Bornschier and Christopher Chase-Dunn (eds.), *The Future of global Conflict*, London, 1999, pp. 293-297.

живљавања.¹¹ После распада европског социјализма остала су само два подручја - Север и Југ.

Социолошко разматрање карактеристика две области, Запада и Трећег света, није теоријски неутрално, а поготово не са идеолошког становишта. Поједини аутори пишу само позитивно о одликама западног подручја света, док о земљама у развоју пишу критички. Позитивно пренаглашавање Западног света има, бар донекле, своје разлоге и оправдање. Савремени индустријски свет и грађанско друштво настали су у западној сфери, у Европи и Америци са претензијом, готово од самог почетка, да се шире и да завладају неразвијеним земљама (епоха колонијализма).

Основни однос Северозапад-Југоисток има и своју другу страну, на коју указују претежно лево оријентисани аутори, који критички пишу о “слободном свету”, било да расправљају о империјализму моћних западних држава или о њиховој хегемонији.¹² Теоријској критици западног света највише су допринели Имануел Валерстејн и Самир Амин са теоријом зависног развоја и империјализма. Валерстејн је обогатио теорију светског система са више доприноса у које спада и идеја о подели света на центар, полупериферију и периферију.

Према Валерстејну, ушли смо у дуготрајни период хаотичне трансформације светског система, који прати процес опадања америчке моћи и њене доминације.¹³ Основни конфликт је између присталица хијерархије и привилегија и оних који настоје да створе максимално демократски поредак. Валерстејн иначе заступа гледиште о отворености и неизвесности будућег развоја светског система, тако да се не може рећи који ће од два пута преовладати, капиталистички или антикапиталистички.

*Неизвесност будуће глобализације и
друштвеног развоја у целини – случај
тоталитарних система*

На почетку, поменимо изнето гледиште Имануела Валерштајна о отвореном детерминизму и неизвесности буду-

11 Hettne Bjorn, *Development Theory and The Three Worlds*, London, 1996.

12 Види кр.так преглед савремених теорија о глобализацији у чланку Владимира Вулетића, зборник *Глобализација и транзиција*.

13 Walerstein Immanuel, *Опадање америчке моћи*, Подгорица, 2004, стр. 90.

ће глобализације. Које ће нове врсте друштвених система да се успоставе, “стварно је немогуће унапред одредити, пошто систем представља функцију бесконачности појединачних избора који нису системом контролисани”.¹⁴ Лудвиг Вон Бер- таланфи, оснивач опште теорије система, као нове научне дисциплине, знао је да каже да је “историјска неизбежност” једна фантазмагорија заснована на схватању које више не по- стоји.¹⁵

Социолог Морис Халиман (Maureen Halliman), у својој »Адреси председника Америчког социолошког удружења«, скреће пажњу на ограниченост класичних претпоставки о континуитету и линеарности друштвеног развоја. Он сматра да би математичке моделе требало изградити на теоријској претпоставци о дисконтинуитету и нелинеарности будућег развоја друштва.¹⁶

Пошто развој није унапред у потпуности детермини- сан, поставља се питање какве су могућности да се научници уопште баве проблемом предвиђања будућности. Социолози мисле да то могу да чине на основу теорије вероватноће и ако је дата одговарајућа друштвена теорија уз потребне емпи- ријске информације. Тако је Рендал Колинс применио геопол- литичку теорију као основу за предвиђање пропасти Совјет- ског Савеза.¹⁷

Посебно је занимљиво гледиште Чарлса Тилија, који је анализирао услове, узроке и последице европских револу- ција које су се одиграле у дужем европском периоду од пет стотина година. После социолошких испитивања он је закљу- чио да хронологија европских револуција у различитим реги- онима Европе показује велике варијације и промене у револуционарним процесима. Из посматраних случајева може се закључити, како регионалне и временски променљиве форме унутрашњих друштвених односа и државне власти могу обликовати карактер европских револуција.¹⁸ Други социолог,

14 Op. cit. стр. 58.

15 Von Bertalanfy, *General System Theory*, New York, 1969, p. 113.

16 Halliman Maureen, *The Sociological Study of Social Change*, American Socio- logical Review, 1997, N. 1, p. 1.

17 Collins Randall, *Prediction in Macrosociology. The Case of the Soviet Union*, Am. Jour. of Sociology, N, 6. p. 552

18 Tilly Charles, *To Explain Political Processes*, Am. Jour. of Sociology, 1995, N. 6, p. 1604.

Тимур Куран (Timur Kuran) закључио је, посматрајући револуционарне промене, да се може изградити гледиште о неизбежности “револуционарних изненађења”.¹⁹

У књизи Тоталитарни системи и другим радовима пошао сам од гледишта о отвореном друштвеном детерминизму који дозвољава могућност релативно слободног деловања главних актера, тзв. историјских личности, државних и политичких управљача, као и припадника других утицајних друштвених група. Без ове претпоставке не би се могло говорити ни о њиховој историјској одговорности.²⁰ Ову теорију сам применио да бих могао одговорити на питање како и зашто су настали тоталитарни системи у двадесетом веку, фашизам и социјализам, и због чега су трајали релативно кратко време, нарочито национал-социјализам у Немачкој.

Из могућности релативно слободне људске акција произлази могућност да значајни друштвени актери прихватају и примењују како тачне политичке програме и стратегију, тако и оне доктрине и програме који садрже погрешне политичке идеје и схватања. Примена тачних доктрина и програма омогућује појаву успешних друштвених покрета и из њих насталих стабилних друштвених система, који успешно функционишу и могу да трају дуже времена. С друге стране, друштвени покрети који се инспиришу погрешним политичким схватањима и идејама, нису у стању да утичу на формирање рационалних и стабилних система који могу да трају дуже време. Зато се таква друштвено-политичка уређења могу одржавати првенствено силом, политичком и војном. Због тога се она могу формирати једино као неограничене једнопартијске диктатуре и противе се сваком облику демократије.

Као пример успешних друштвених система којима није првенствено потребна сила да би се одржали и успешно функционисали, могу се навести друштва и државе у којима је изграђена капиталистичка робна производња, правна држава и вишестраначки грађански поредак. На другој страни су наведени тоталитарни системи, који нису могли да опстану дуже време.

Није потребно посебно наглашавати, да успешност и трајност капиталистичког поретка, правне државе и више-

19 Op. cit. p. 1528.

20 Поповић Михаило, *Тоталитарни системи*, Београд, 1997, стр. XXI-XXV

страначког политичког система не могу да се објасне само полазећи од тачности схватања француске просветитељске филозофије и идеја Француске револуције 1789 године. Као што с друге стране појава тоталитарних система у првој половини двадесетог века не може да се објаснити првенствено расистичком теоријом и веровањем у неограничену владавину супериорне германске, немачке расе.

У првом случају, објективну страну друштвено-историјског детерминизма чинили су капиталистички, продукциони односи и стварање грађанског друштва са његовим институцијама, који су и омогућили у крајњој инстанци настанак и успешну примену општечовечанских идеја Француске револуције и просветитељских филозофа. Ове идеје биле су општечовечанске по свом садржају а не буржоаске, као што се често погрешно карактеришу. Идеја о томе да је човек по свом природном пореклу слободан, да су ви људи једнаки пред законом (основа правне државе) битно су омогућиле да се успешно развијају капиталистички односи и грађанско друштво.

На другој страни, Хитлерова расистичка теорија и друга погрешна схватања фашистичке доктрине нашле су повољну друштвену подлогу у поразу Немачке у Првом светском рату, као и у објективним условима капиталистичког система на ступњу империјалистичких освајања и сукоба између главних капиталистичких држава у њиховој борби за превласт у Европи и свету тога времена. Најбројнији народ у Европи, са највећим економским потенцијалом, али без развијене демократске традиције која је карактерисала Француску и Енглеску, немачки народ је релативно лако прихватио расистичку теорију о превласти германске расе, која је оправдавала и подстицала његов реваншизам, што је и био главни мотив националсоцијалистичког покрета и главни узрок другог светског рата.

У упоредно-социолошкој анализи узрока и последица Француске револуције 1789. и руске Октобарске револуције 1917. настојао сам да покажем значајне предности прве и битне слабости друге револуције. Основна теза мога рада је да је Француска револуција (1789) била универзална, општечовечанска по својим циљевима и идеалима, а имплиците буржо-

аска, капиталистичка, јер је објективно подстицала изградњу капиталистичког друштва. Октобарска револуција (1917) била је по својим тежњама експлиците пролетерска класна), а имплиците по свом крајњем исходу требало је да буде општечовечанска.²¹

Тако се десило да су идеје Француске револуције биле не само значајан подстрек за развој капитализма него и грађанског друштва у целини, које је општечовечанска, цивилизацијска тековина. Те идеје не само да су утицале на развој буржоаског друштва него су допринеле и формирању социјалистичке доктрине и замислима и остварењима Октобарске револуције.

Маркове и Енгелсове идеје о диктатури пролетаријата, о тржишној привреди као искључивом својству буржоаског, капиталистичког система, о грађанској демократији као искључивом облику буржоаске диктатуре, биле су једностране и погрешне и као такве, у ствари, послужиле као путоказ и идеолошко оправдање за формирање јенопартијске диктатуре, идејно лево усмереног тоталитаризма.

Велике идеје Француске револуције сачувале су своју вредност и данас, у епохи када модерни капитализам још увек показује своју снагу и способност да подстиче развој производње, али и када се отвара криза глобалног светског поретка. Налазимо се у времену када је америчка привреда у опадању и када агресивна политика једине преостале суперсиле доживљава досада најтеже ударце и поразе после пораза у Вијетнамском рату.

Али, пре преласка на најновији период савременог друштва, потребно је обратити пажњу на јадну врло значајну разлику између фашизма и социјализма о којој се готово и не води рачуна у друштвеној науци. Та је разлика, наиме, значајна за разумевање природе једне и друге једнопартијске диктатуре, као и за објашњење разлике у дужини трајања једног и другог тоталитаризма.

Прва и најупадљивија разлика између њих је свакако у карактеру циљева којима су се руководили. Расистичка “теорија” је не само изразито конзервативна него и антиљудска, Социјалистичке идеје о укидању класне и сваке друге експло-

21 Поповић Михаило, “Улога људске грешке у историји”, Социолошки преглед, 2002, бр. 3-4, стр. 310.

атације, о друштвеним једнакостима су битно хумане и прогресивне.

Друга значајна разлика коју је потребно истаћи јесте различито усмерење агресивности, која је иначе у природи тоталитарног система. За фашизам је карактеристична доминација спољне агресивности која је усмерена према спољњем непријатељу. Социјализму је као доминантна својствена унутрашња агресивност, оријентисана према унутрашњем, класном непријатељу.²²

Пролетерски интернационализам је носио у себи извесну “агресивност” која се манифестовала као тежња за подстицањем пролетерских револуција у другим земљама. У Мађарској је 1919. године кратко време постојала Мађарска совјетска република, која је трајала само 133 дана. Али пролетерски интернационализам ипак није карактерисала таква спољашња агресивност као што је био случај са фашизмом и нацизмом. Маркс се, на пример, није залагао да немачка радничка класа, у коју је имао највише поверења, нападне и окупира Француску и покори француску радничку класу, као што је то учинио национал-социјалиста Адолф Хитлер. Ни Лењин ни Стаљин нису супротстављали руску радничку класу радницима и народима европских земаља. Стаљину је рат био наметнут. Совјетски Савез је био жртва Хитлерове агресије.

Једна тоталитарна земља напала је другу тоталитарну земљу, док је истовремено стаљинистички тоталитаризам своју главну борбу водио против унутрашњег, “класног” непријатеља. Док се Хитлер спремао да нападне Совјетски Савез, у “првој земљи социјализма” Стаљин и његови главни помагачи вршили су “чистку” против стотине хиљада невиних грађана, међу којима су били и најистакнутији политичари, генерали и научници, тако да је Црвена армија била знатно ослабљена у времену пред почетак Другог светског рата.

Према политици пролетарског социјализма дошло је доста рано до значајног начелног преокрета. У првом издању своје књиге Основи социјализма априла 1924. године Стаљин је још заступао идеју да је за коначну победу социјализма у једној земљи неопходна успешно изведена револуција у више земаља. Већ у јесен исте године, у другом издању своје

22 Видети: Поповић Михаило, *Тоталитарни системи*, стр. 27-31.

књиге, Стаљин је потпуно променио став доказујући да је могућа победа социјализма и само у једној земљи. Овај идејни преокрет, који је Лав Троцки жестоко критиковао као Стаљинову издају, десио се после пораза европског пролетаријата и првих успеха совјетске привреде.

После завршетка Другог светског рата дошло је до обратне ревизије начела пролетарског интернационализма. То се догодило када је Совјетски Савез изашао из рата као један од победника савезничке коалиције. Околности су биле потпуно другојачије од оних у којима је Совјетски Савез био у почетку и после окончања Првог светског рата. Црвена армија је практично окупирала источно-европске државе и успоставила социјалистичко уређење.

Доминација супротних усмерења тоталитарне агресивности изазвала је битно различито трајање десног и левог тоталитаризма. Преовлађујућа спољна агресивност према другим народима и државама могла је да одржи фашизам само у кратком периоду припрема пред Други светски рат, као што је фашизам могао да доживи свој епохални крај само у једном ратном сукобу. Судбина левог тоталитаризма била је управо супротна пре свега захваљујући доминацији његове унутрашње агресивности.

Социјализам у Совјетском Савезу у међуратном периоду могао је да опстане тако дуго, јер је тенденцију ширења пролетерског социјализма заменила борба против унутрашњег “класног непријатеља”, која није сметала ни једној европској држави. После Другог светског рата ширење социјализма у источној Европи могло је да изазове само један “хладни рат”, немирољубиву коегзистенцију два супротна војно-политичка блока држава. Један од победника савезничке коалиције, Совјетски Савез могао је да продужи свој живот, па и да донекле напредује све док унутрашња агресивност према “класном непријатељу” није довела до унутрашње самодеструкције, до “политичког самоубиства” социјализма. Када је унутрашњи “класни непријатељ” све више постајао све готово цео народ (побуне народа у источно-европским земљама), Михаило Горбачов, Борис Јељцин и други совјетски руководиоци постали су први стварни класни непријатељи социјализма. Под њиховим руководством извршена је “мир-

на револуција”. Перестројка је довела до демонтирања левог тоталитарног уређења, који је боловао од преовлађујуће унутрашње агресивности.

Ко одлучује у савременом свету?

Није лако утврдити ко све одлучује у савременом свету, да ли је већи утицај оних који су званично на власти, или стварно владају они који стоје иза власти, који су у њеној позадини, власници крупних корпорација, војни руководиоци или скривене светске силе као што је “светска влада у сенци”? Но, и поред свих резерви, поћи ћемо од претпоставке да су стварно најмоћнији они који се налазе на власти. У сваком случају, они сnose највећу одговорност за политику која се води у земљи и свету. На њих се народ највише, па чак и једино љути, када њихова политика изазива невоље и тешкоће у земљи.

Полазећи од ове опште претпоставке, сматраћемо да су садашња америчка влада Џорџа Буша, као и претходне америчке администрације, највише одговорне за политику коју већ прилично дуго води руководство једине преостале суперсиле у свету. Они су најодговорнији, како за успешне политичке потезе, тако још више и чешће, за велике грешке, односно за тешке последице и страдања која су доживеле државе и многи народи у данашњем свету. Зато је потребно задржати се највише на политици садашње америчке владе.

Познато је, посматрано у светским размерама, да последњих година, па и претходних деценија, опада моћ америчке привреде. Иако је америчка привреда, као и друге националне економије, имала уобичајене успоне и падове тј. циклусе напредовања и назадовања, за америчку привреду је карактеристично њено релативно стално опадање у односу на економију неких других крупних националних привреда, пре свега Јапана и Немачке.

У периоду од 33 године, од 1956-1989, међу 50 највећих компанија у свету било је 42 америчких на почетку посматраног периода (1956), а на крају само 17 (1989). У другим водећим земљама, пре свега у Јапану и Немачкој, тренд је био управо обрнут. Међу 50 највећих светских корпорација на почетку периода Немачка је имала само једног “представ-

ника”, а Јапан ниједног. На крају овог периода у “породици највећих предузећа” нашло се 6 немачких и 10 јапанских корпорација.²³

Занимљив је, такође, и светски привредни тренд пораста учешћа Јапана, Кине и неких других источно-азијских националних привреда у светској економији. При томе, што се мање зна, догађа се враћање привредне хегемоније источне Азије, која је доминирала над европском економијом пре 200 и више година. 1750 године, на пример, западне земље су производиле само 18,2% од светске производње, док су Кина, Јапан, Индија и Пакистан учествовали са 61,1% у светској производњи.²⁴ Обнављање привредне хегемоније Азије у светским размерама не дешава се, дакле, први пут у историји.

Потребно је, такође, приметити да се по свој прилици мења модел светске доминације. Од некадашње историјске епохе у којој су се смењивале светске империје (царства), преко епохе колонијализма у којој су националне (европске) државе следовале једна другу, доспело се до нове парадигме, која је на почетку стварања, и коју карактерише доминација регионално расутих глобалних корпорација. Престаје, дакле, да делује модел доминације једне државе, што је карактеристично за садашњу епоху.²⁵

Али, вратимо се нашем главном питању: шта се дешава са положајем и улогом једине суперсиле, ако САД, како је указано, доживљавају опадање учешћа своје привреде у светској економији? Да ли овај и други трендови не доводе само у питање америчку хегемонију, него изазивају и појачану нервозу америчке владајуће елите и на тај начин је подстичу да прави све чешће и све крупније грашке?

Овај процес је почео да се дешава приближно од времена урушавања европског социјализма, преко америчке интервенције у Босни и Херцеговини и бомбардовања Србије 1999. године, до агресивних ратова у Авганистану и Ираку. Није ли “свеопшти рат против светског тероризма”, у ствари, рат Америке против арапских и муслиманских земаља, делимич-

23 Bergesen A., R. Fernandez, *No has the Most Fortune 500 Firms, in The Future of Global Conflict*, p. 153.

24 Op. cit. 170-171, pp. cit. 170-171.

25 Borrego John, *The future of global Structure*, p. 175.

но и због њене безрезервне подршке Израелу, која у Америци доживљава критику у последње време? Предочено се, заправо, збива у раздобљу које наговештава слабљење америчког утицаја и крупне промене у светском тј. глобалном систему.

Када људи, не само као појединци и удружени у групе него и националне државе, осете да им измиче чврсто тло под ногама, посебно ако им је до тада било могуће владање светом, тада обично настају околности за чешће грешке, и то оне најкрупније. Због концизности потребно је указати на главне грешке америчке администрације, које је учинила у последњих десетак година.

Грешка 1: као прву грешку помињем одлуку Клинтонове владе и других држава чланица НАТО пакта да бомбардује Србију 1999. године, што је било у флагрантној супротности не само са чињеницом да је одлука донета без сагласности Савета безбедности ОУН него и противно међународном праву уопште.

Стварни разлог: Као што су Клинтон и неки други западни званичници говорили, главни разлог ове погрешне одлуке био је у схватању да је институцији ове војне организације било неопходно да докаже неопходност сопственог постојања и кредибилитет у периоду после престанка хладног рата. Југославија, односно Србија била је изабрана као погодна мета због ситуације после грађанског рата на територији бивше Југославије и посебно због усвојеног погрешног веровања да су Срби главни кривци за ове ратове.

Лажно оправдање: Врло јака антисрпска пропаганда под сугестијом западних влада и утицајних антисрпских лобија (хрватског, муслиманског и других) измислила је хуманитарну катастрофу косовских Албанаца као наводну последицу Милошевићеве политике “етничког чишћења” у покрајини; док је, у ствари, хуманитарну катастрофу, тј. бежање косовских Албанаца у Албанију изазвало је НАТО бомбардовање.

Грешка 2: одлука америчке владе да покрене рат против Авганистана, односно против Талибана са циљем да се ухвати Бин Ладен и ликвидира “центар светског тероризма”; ову своју одлуку америчка влада је донела на основу права на “превентивни рат”, које је она сама себи приписала.

Стварни разлог: Тежња САД да заштите и појачају своје присуство и доминацију суперсиле на Блиском истоку, посебно због америчке контроле главних извора нафте у свету.

Лажно оправдање: Иако је америчка влада имала стварну намеру да ухвати Бин Ладена, њена борба против светског тероризма је више изговор у који је требало да прикрије њену хегемонију као суперсиле.

Погрешка 3: Одлука Џорџа Буша, односно америчке администрације да нападне Ирак, сруши режим Садама Хусеина и успостави “демократски поредак” у овој земљи.

Стварни разлог: проширење и даље јачање америчке хегемоније на Блиском истоку.

Лажно оправдање: Сви “агументи” америчке владе у ову сврху били су чињенички и принципијелно лажни, од нетачних података Америчке информативне агенције (ЦИА) да Ирак располаже тајним оружјем за масовно уништење, до нетачног обавештења да је Садам Хусеин сарађивао са Бин Ладеном.

Грешка 4: Иако се ова грешка америчке владе битно разликује од наведених, јер није везана ни за какву војну интервенцију, сврстана је међу грешке као такве. Ради се о погрешном америчком ставу да не приступи Међународном уговору о загађивању земљине атмосфере, склопљеном у Кјоту (Јапан). По својим могућим последицама ова одлука америчке владе није мање штетна за међународну заједницу од неке њене самоволјне војне интервенције.

На овом месту није толико неопходно навођење стварних разлога и лажних оправдања, колико је значајна чињеница да је америчка индустрија највећи загађивач земљине атмосфере. Одбијањем да приступи овом међународном споразуму америчка влада не води рачуна ни о интересима америчких грађана, јер и они имају животну потребу да удишу чист ваздух.

Напоследку, уочљива је још једна погрешна одлука америчке владе, да не призна Међународни суд за ратне злочине, који је основан у Хагу. Као разлог против признавања овог суда отворено се наводи могућност да и америчко војно особље, које је ангажовано у неким мировним акцијама, може бити оптужено за ратне злочине.

Колико је ова одлука америчке администрације противна не само људском моралу него и људској памети показују следеће чињенице. Бушова администрација је претходно прихватила надлежност Међународног кривичног суда, али је маја 2002. године повукла потпис. То јој није било довољно да заштити своје војнике од оптужбе за ратне злочине, него је отишла и даље. Вршила је притисак на неке земље да са њом склопе уговор да не изручују овом суду оне који су оптужени за злочине.

Али, ни ово настојање за које се тешко може наћи сличан пример, није било довољно америчкој администрацији, па је донет посебан закон којим се забрањује ма каква сарадња САД са Међународним кривичним судом. Шта више, овај закон је укључио једну одредбу којом се председник Америке овлашћује да користи сва неопходна и расположива средства, укључујући и војну инвазију на Холандију у којој се налази овај суд, да би се ослободили припадници америчке војске, који буду притворени.²⁶

Овај несхватљиви “правни акт” показује више него јасно какво је понашање САД као суперсиле, која отворено издваја себе из међународног права које очигледно за њу представља само мртво слово на папиру.

Све што је наведено је више него довољно за закључак да се не ради о “грешкама” у уобичајеном смислу те речи, иако и наведени амерички поступци имају и те карактеристике. У питању је силеџијско понашање које има неке карактеристике међународног криминала, а које се покушава оправдати идеолошком пропагандом да се ради о политици која има за циљ ширење демократије у свету и борбу за људска права.

После свега реченог не можемо а да се не запитамо, како је могуће да један тако истакнут и хуман научник као што је Имануел Валерстејн буде толико наиван, да напише следеће: “Право питање није да ли Сједињене државе пропадају као хегемонска сила или не пропадају, већ да ли умеју или не умеју да смисле начин да то ураде достојанствено, носећи најмању штету свету и себи”.²⁷ Ово размишљање Валерстај-

26 Према: *Политика*, 27 август 2006.

27 Wallerstein Imanuel, *Opadanje američke moći*, str. 3.

на ме је подсетило на један амерички филм, снимљен пре више година, који је имао необичан наслов “Убиј ме нежно”.

Каква нас будућност очекује?

Више аутора прихвата гледиште умереног друштвеног индетерминизма и због тога предвиђају различите друштвене сценарије у будућности. Ако би владао “гвоздени детерминизам” могли би да гледамо само “један филм”.

Два социолога, Кристофер Чејс-Дан и Бурс Подобник, професор и асистент на Хопкинс универзитету, предвиђају да ће свет 2020-тих година доћи у ситуацију појачаног ривалства у борби за сировине и тржишта, што ће се временски поклопити са мултиполарном расподелом војне силе међу “централним државама” (core states). Модел светског система не предвиђа ко ће бити следећи глобални хегемон. Структуралне силе које ће тада владати довешће до нове хијерархије, до нове прерасподеле светске моћи.

Укратко, разматрајући четири фактора - варијабле, Кондратијев циклус, опадање силе хегемона, демографски притисак и глобалну неједнакост - ови аутори закључују, да је вероватноћа да ће доћи до рата у то време између главних држава у однос 50/50. Али, чак и када би права вероватноћа била само један према четири, они упозоравају да би таква могућност захтевала велику концентрацију наше енергије, да би се смањила опасност од будућег светског рата.²⁸

Фолкнер Борншир (Folkner bornschier), швајцарски научник, придружује се социолозима који предвиђају да ће се у будућности формирати нови модел расподеле политичке и економске моћи, који се обично описују као “период хегемоније без хегемона”, без једне водеће суперсиле.²⁹ И поред тога што на сличан начин претпоставља другојачију расподелу светске моћи, Тијетинг Су (Tieting su), кинески социолог на Њујоршком државном универзитету (Plattsburg), предвиђа да ће будући светски конфликт да се одигра између САД и Јапана. Јапански социолог, Јасусава Јавата (Yasusava Yawata), професор социологије на Софија универзитету у Токију, има

28 Chase-Dunn Cjr. and Podobnik Bruce, *The Next World War: World-Cycles and Trends*, op. cit. pp. 44-45.

29 Bornschier Volker, *West European Unification and the future Structure of the Core*, op. cit. pp. 93-96.

међутим другачије мишљење. Он сматра да будућност Азије зависи првенствено од тога који ће се од три могућа сценарија догодити у будућем развоју Кине. Да ли ће то бити миран прелаз ка федералном или конфедералном политичком систему; да ли ће остати и даље присилна концентрација власти Пекинга над провинцијама; или ће доћи до страшног грађанског рата у земљи од преко једне милијарде становника, што је далеко најгора варијанта. Иако претпоставља да ће се улога Јапана у различитим сценаријама мењати, овај јапански социолог мисли да није вероватно да Јапан може да преузме улогу регионалног или глобалног лидера у будућности.³⁰

По мишљењу Бригите Шулиц (Brigitte Schulz), немачког научника, професора политичких наука у Харворду, пораст источне Азије као доминантног “играча” у глобалној економији “представља претњу за хегемонију западне културе и цивилизације која руши мит о европској супериорности”.³¹ Због тога је “одређено” (destined) Немачкој да игра улогу “стожера” у новом светском поретку. У тим околностима Немачка и САД постаће “главни управљачи” који треба да заштите “европски пројекат” доминације од “жуте опасности” која прети да доведе до новог “судара цивилизација”.³² Исувише драматично упозорење једног западног научника.

Састављачи занимљивог зборника студија о будућем глобалном конфликту, у коме је учествовало петнаест сарадника из више земаља, Ф. Борншит и К. Чејз-Дун, са потребном научном одговорношћу и одмереношћу упозоравају на могуће озбиљне последице будућих светских промена и сукоба. Али, истовремено инсистирају на појачаној потреби за међународном сарадњом. Мада ће овај развој променити природу државног суверенитета, он неће учинити застарелим проблем хегемоније и глобалног вођства, по њиховом мишљењу.³³ Ови аутори сматрају да ће САД, иако ће се њихов утицај смањивати, бити и даље у “добром положају”. Они не мисле да ће садашња светска сила преузети улогу новог хегемона и да ће због тога доћи до новог светског рата.

30 Yasusada Yawata, *A Hegemonic Power?* op. cit. p. 224.

31 Schulz Brigitte, *The USA and the future Intercore Conflict*, op. cit. p. 226.

32 Самјуел Хантингтон, оп. цит. стр. 239.

33 Op. cit. p. 292.

Да ли ће овај сценарио потпуно искључити могућност будућих светских ратова? Одређени светски процеси не укидају ову могућност. Прво, даље опадање америчке економске моћи слабиће њену способност да игра улогу “светског полицајца”. Али то ће истовремено омогућити стварање потенцијално аутономних и конфликтних војних центара у свету.

Други извор будуће нестабилности је пораст јаза између центра и периферије. Ако централне силе буду игнорисале негативно деловање овог процеса или чак наставе са експлоатацијом огромне масе сиромашног становништва на периферији, такав ток може да изазове грађанске ратове, пораст сиромаштва и велике миграције, што може да угрози стабилност и централних држава.³⁴

Mihajlo Popovic

SOCIAL DETERMINISM, TOTALITARIAN SYSTEMS AND PROCESSES OF GLOBALIZATION

Summary

In addition to its objective side, social determinism has subjective side, too, encompassing relatively free functioning of social factors, so-called historical persons and other influential groups and individuals. Successfulness of social movements and other human actions depends on correctness of ideas and conceptions from which the movements originate and which they aspire to fulfill. Two concepts of totalitarianism, fascism and socialism, as social movements had taken up to more and less wrong doctrines. Therefore these social movements were unsuccessful and the social systems deriving from them were unstable and historically short-termed ones. The fascism and socialism, being party dictatorships, had to be maintained primarily through political and military forces. The fascism and socialism greatly differ from each other not only in the character of their general goals, but also either by its dominant factor of foreign aggression toward other

34 Op. cit. p. 292.

nations (fascism) or by its dominant factor of internal aggression toward domestic, class enemy (socialism).

Sociologists have taken up to a theory of probability and possibility of different social scenarios in prediction of future models of distribution of world power (dominance of one superpower, “hegemony without hegemon” and probability of break-out of new world wars). Greatest mistakes of current American government specifically analyzed in this work have been explained partially as a consequence of weakening of American economy and its overall influence on world affairs. The mistakes of American foreign policy, becoming greater and more frequent as well, are the consequence not only of disappearance of another superpower the Soviet Union, but also of increase of political neurosis of American elite, caused by weakening of its overall influence in the world affairs.

Key Words: globalization, globalism, internationalism, socialism, totalitarianism, fascism, imperialism

